

Олег Мельничук

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: oleh.melnychuk@vspu.edu.uaORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1901-3149>ResearcherID Web of Science: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/1330042>Scopus ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212406873>**Павло Кравченко**

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

кандидат історичних наук, професор (Україна)

e-mail: pablokk@ukr.netORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1066-4460>**Соціальний захист робітників та службовців у Чехословаччині в роки Першої республіки (1918–1939 рр.)**

Анотація. Метою статті є характеристика основних форм та видів соціального захисту найманих працівників у міжвоєнній Чехословаччині, що базувалися на запровадженні загальнообов'язкового державного соціального страхування. **Методологія дослідження** ґрунтується на загальнонаукових принципах об'єктивності, системності, історизму, в поєднанні зі спеціальними методами: проблемно-хронологічним, порівняльно-правовим, контент-аналізу. **Наукова новизна** полягає у спробі, на основі аналізу нормативних актів, періодичної преси того часу, загальної та спеціальної літератури, визначити ефективність системи соціального захисту робітників та службовців у міжвоєнній Чехословаччині. **Висновки.** З середини 1920-х рр. основною організаційно-правовою формою соціального захисту найманих працівників у Чехословаччині було соціальне страхування. Щоправда, сама система соціального страхування у Першій Чехословацькій республіці до останніх днів її існування не була остаточно вибудованою, оскільки не об'єднувала усі відомі на той час види страхування. Зокрема, це стосувалося страхування безробітних, що продовжувало здійснюватись за так званою Гентською системою і поширювалось лише на членів профспілок. Не сприяла подальшому розвитку страхових інститутів і світова економічна криза, що охопила Чехословаччину в 1930–1935 рр. і змусила уряди дотримуватись жорсткої бюджетної політики. У таких умовах соціалістичним партіям довелось зосередитись переважно на збереженні чинних стандартів соціального законодавства. Водночас система соціального захисту робітників та службовців Першої Чехословацької республіки формувалася на основі кращих надбань європейського досвіду того часу. Цьому сприяли як фахові знання її розробників, так і загальна демократична атмосфера молодій державі, заснована на гуманітарних традиціях чеської нації та соціальній філософії Т. Г. Масарика. Основну роль у створенні ефективної системи соціального захисту відіграла держава, однак вагоме значення мала й діяльність місцевих органів влади, заснованих на принципах гуманності та милосердя. Незважаючи на те, що світова економічна криза 1930-х років не дала змоги провести заплановані реформи в повному обсязі, однак їх практична реалізація дозволила досягти позитивних результатів у сфері соціального захисту найманих працівників.

Ключові слова: міжвоєнний період, робітники та службовці; соціальний захист, соціальна політика, соціальне страхування, Чехословаччина.

Постановка проблеми. Основною організаційно-правовою формою соціального захисту робітників та службовців європейських країн у міжвоєнний період було загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Запроваджене з ініціативи Отто фон Бісмарка у 1883–1889 рр. у Німеччині, воно поступово поширювалось на інші держави, набуваючи своїх характерних рис та особливостей. Слідом за Німеччиною впродовж XIX ст. загальнообов'язкове страхування робітників запроваджено в Австрії (1887–1888 рр.), Норвегії (1894 р.), Фінляндії (1895 р.), Швеції (1898), Іспанії (1900 р.), Голландії і Бельгії, Люксембурзі (1901 р.) (Мельничук, 2006, с. 72). До початку Першої світової війни основні види державного соціального страхування були запроваджені також у Сербії (1910 р.), Росії та Румунії (1912 р.) (Ердєлі, 1927, с. 11).

Перша Чехословацька республіка, проголошена 28 жовтня 1918 р., основні інститути соціального страхування запозичила від Австро-Угорщини, у складі якої в минулому перебувала

.....
значна частина її земель. У Богемії, Моравії та Сілезії страхування робітників від нещасних випадків введено законом від 28 грудня 1897 р. із змінами, внесеними в 1917 р. Медичне страхування врегульовано законом від 30 березня 1888 р. із наступними змінами. Пенсійне страхування для приватних службовців запроваджено 16 грудня 1906 р. У Словаччині та Підкарпатській Русі діяв закон 1907 р., який передбачав оплату лікарняних листків та страхування від нещасних випадків працівників торгівлі (Schoenbaum, 1936, с. 436). Так, у 1922 р. в Чехословацькій республіці було 2 136 600 застрахованих, що складало 17 % від усіх мешканців (Кац, 1926, с. 26).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Означена проблема не знайшла належного висвітлення в українській та зарубіжній історіографії. Виняток складає стаття одного із розробників реформи соціального захисту в Чехословацькій республіці – Еміля Шенбаума, присвячена інституту соціального страхування та написана у міжвоєнний період (Schoenbaum, 1936). Окремі аспекти соціального захисту висвітлено у працях чеських (Дейл, 1986; Průcha, 2004; Jelínek, 2014; Šarka, 2017;) та українських (Кравчук, 2017, 2023) істориків, присвячених загалом соціальній політиці Чехословацької держави у міжвоєнний період. Джерельну базу дослідження склали чеське соціальне законодавство та матеріали радянської та чехословацької періодичної преси досліджуваного періоду.

Метою статті є характеристика основних форм та видів соціального захисту найманих працівників у міжвоєнній Чехословаччині, що базувалися на запровадженні загальнообов'язкового державного соціального страхування.

Виклад основного матеріалу. Законодавча діяльність новоствореної Чехословацької республіки в сфері соціального страхування розвивалась у декількох напрямках: 1. Через відокремлення страхових інститутів від кампаній, зосереджених переважно у Відні та Будапешті. 2. Швидкого коригування грошових виплат і допомог через падіння купівельної собівартості грошей (реалізовано в законах 1920-21 рр.). 3. Уніфікації норм соціального страхування на різних територіях республіки, особливо у Словаччині. Розвитку страхових інститутів у Чехословаччині сприяла й особиста позиція керівництва держави. Адже основні засади та принципи соціальної політики розроблялись ними ще в період перебування чеських та словацьких земель у складі Австро-Угорщини. Варто хоча б згадати «Соціальні питання» Томаша Масарика та «Соціальну політику» Карела Крамаржа. Це дало підставу окремим науковцям стверджувати про формування «чеської школи соціальної політики» (Jelínek, 2014, с. 356). До того ж президент республіки Т. Г. Масарик розглядав соціальні реформи як важливий політичний стабілізаційний чинник, який «знищить в Чехословаччині зародок більшовизму» (Кравчук, 2017, с. 271).

Уже впродовж 1919 р. Народними зборами прийнято закони про страхування від нещасних випадків та медичне страхування для окремих категорій працівників. У 1920 р. прийнято закон та процедурне положення про пенсії для інвалідів війни (Šarka, 2017, с. 25). Проте основним законодавчим актом, що започаткував побудову цілісної системи соціального страхування в Чехословацькій республіці, був закон № 221/1924 від 9 жовтня 1924 р., широко відомий як «Соціальне забезпечення», що запроваджував загальнообов'язкове державне страхування на випадок хвороби, інвалідності та старості. Палатою депутатів закон прийнятий 23 вересня, а вже 9 жовтня він затверджений сенатом. Процедура прийняття закону виявилась достатньо тривалою. Переданий до парламенту ще в жовтні 1920 р., він після піврічних дискусій, не знайшовши компромісу більшості депутатів, був направлений в Міністерство соціальної опіки на експертизу. До складу експертної комісії увійшли: професор факультету математики та фізики Карлового університету Шенбаум, а також провідні експерти із соціальної політики – Вінтер, Брабец, Яношик і Рідель. Через два роки комісія подала оновлений проєкт закону. Після цього пройшло ще понад півтора року політичних дискусій, поки закон був прийнятий. На той час це був перший в Європі уніфікований закон про соціальне забезпечення на основі єдиної системи соціального страхування. Після цього ідея єдиного соціального забезпечення реалізована у Великій Британії лише через 18 років (у 1942 р.). Чехословацька модель надалі стала зразком для формування грецької системи соціального забезпечення у 1930-х рр. (Jelínek, 2014, с. 357). А один із розробників закону – Еміль Шенбаум, виїхавши у 1939 р. за кордон як експерт Міжнародної організації праці, брав участь у реформі соціального забезпечення ряду американських країн (Болівія, Мексика, США, Канада тощо) (Coufal, Dotlačilová, Tobíšek, 2021, s. 173).

Фактично прийнятий закон був наслідком компромісів між двома найчисельнішими політичними партіями Чехословаччини – Соціал-демократичною та Аграрною, які уклали між собою угоду: аграрні мита для фермерів в обмін на соціальне забезпечення робітників (Šarka, 2017, с. 24). Деструктивну позицію зайняли представники від Комуністичної партії Чехословаччини. Намагаючись заблокувати прийняття закону, вони в процесі обговорення запропонували до його змісту більше 100 поправок. У них були викладені максимальні вимоги,

реальне втілення яких у життя було неможливим: запровадження усіх видів страхування для усіх найманих працівників, а також збільшення суми виплат, порівнюючи із законопроектом. Після того, як Національними зборами більшість із поправок було відхилено, комуністи проголосували проти прийняття закону (Дейл, 1986, с. 65).

Далі до прийнятого нормативного акта були внесені зміни законом від 8 листопада 1928 р. та двома урядовими постановами 1934 р. Фактично закон зберігав свою силу до 1948 р. Важливу роль у формуванні системи соцстраху відіграли також внесені зміни до закону про недержавне пенсійне страхування 1919 р. та прийняття закону про пенсійне страхування у вищих службах від 21 лютого 1929 р. із змінами, внесеними в 1931 та 1934 рр. Ці нормативні документи стали, по-суті, складовою законодавства про соціальне страхування державних службовців, передбачених законом від 15 жовтня 1925 р. Насамкінець, 10 жовтня 1925 р. парламент Чехословаччини прийняв та оприлюднив закон про страхування самозайнятих осіб, який, однак, тривалий час не був імplementований (Schoenbaum, 1936, с. 437). Фактично страхове законодавство Чехословацької республіки охоплювало майже всі відомі на той час види страхових ризиків, окрім безробіття.

Відповідно до статті 2 Закону будь-яка особа у від 16 до 60 років, яка виконувала роботу чи надавала послуги в Чехословацькій республіці на основі відносин найму, служби чи учнівства, мала бути застрахованою. Страхування поширювалось також на осіб, які тимчасово виконували роботу за межами держави, а також працівників річкового чи морського судноплавства, навіть якщо вони постійно працювали за кордоном. Страхуванню підлягали також надомні працівники, а в окремих випадках і самозайняті особи (Zakon, 1924, s. 1225).

Вищим органом, що відав справами застрахованих, було Центральне управління соціального страхування, що знаходилось у Празі. Воно функціонувало у складі двох відділень: 1) для робітників; 2) для самостійних господарів. Очолював управління голова, призначений президентом республіки. Керівними органами управління були комісія (40 осіб) та комітет (10 осіб). З них 3/5 членів обирались та 2/5 призначались урядом (Краснов, 1926, с.38).

Найбільш розповсюдженим видом було страхування на випадок хвороби. Воно поширювалось на усіх осіб, які виконували роботу чи надавали послуги на основі договору, служби чи учнівства на постійній основі, а також на домашніх робітників та осіб, що почергово працювали у різних роботодавців. Виключали зі складу застрахованих тих осіб, місячний заробіток яких не досягав встановленого мінімуму. Звільнялися від страхування по хворобі державні службовці, зареєстровані у власному фонді. За рахунок спеціальних фондів братств здійснювалось також страхування шахтарів. Під дію страхових інститутів не підлягали також особи, які не досягли 16 років, а також ті, що розпочали свою діяльність після 60 років (Schoenbaum, 1936, s. 437). У 1931 р. в Чехословацькій республіці страхуванню по хворобі підлягали 3 500 тис. осіб. Однак у період Великої кризи їх кількість зменшилась і вже в червні 1934 р. складала лише 2 030 тис., на що безпосередній вплив мав ріст безробіття (Пертош, 1934, с. 516).

Означений вид страхування реалізовувався переважно районними медичними страховими компаніями, а також професійними, федеральними і зареєстрованими страховими компаніями. Усього на 1935 р. зареєстровано 297 медичних страхових компаній, з них: 184 компанії страхування тимчасової непрацездатності; 67 сільськогосподарських компаній; 39 компаній страхування професійних хвороб; 1 федеральна страхова компанія та 6 зареєстрованих компаній (Schoenbaum, 1936, s. 439).

За статусом усі медичні страхові компанії вважались автономними установами зі статусом юридичних осіб та діяли на підставі статуту. Керівними органами страхових компаній були: загальні збори делегатів, рада директорів, наглядовий комітет та адміністратор (директор). Загальні збори складалися із делегатів, обраних застрахованими, які мали право голосу на 4 роки. Кількість делегатів визначалася статутом у межах від 30 до 150 (Zakon, 1924, s. 1230). Загальні збори скликалися наглядовою радою не рідше одного разу на місяць, або ж не пізніше одного місяця після надходження вимоги. До повноважень загальних зборів входили: обрання 8 членів ради директорів та 2 членів наглядової ради, та членів арбітражного суду; вирішення претензій між членами страхових компаній та керівними органами; внесення змін до статуту; погодження рішень ради директорів; визначення компенсації посадовим особам страхових компаній на випадок хвороби (Zakon, 1924, s. 1233).

Рада директорів компанії медичного страхування складалася з 10 членів, з яких 8 були представниками страховальників та 2 представниками роботодавців. Для кожного члена ради директорів мав бути обраний заступник, який у разі потреби замінював його. Термін повноважень ради директорів – 4 роки. Рада директорів представляла медичну страхову компанію в усіх питаннях, які статутом віднесені до повноважень загальних зборів та інших органів страхової компанії (Zakon, 1924, s. 1234–1235).

До Наглядового комітету входили 8 представників роботодавців та 2 представники від

.....
застрахованих осіб. Наглядний комітет здійснював контроль за точним дотриманням законів, статуту та інших нормативних актів, а також здійснював загальне керівництво компанією. З цією метою він перевіряв бухгалтерський облік та управляв касою (Zakon, 1924, s. 1235). Рішення з найважливіших питань приймалися на спільних засіданнях Ради директорів та Наглядного комітету. Контролюючими інстанціями виступали Центральне управління соціального страхування та Міністерство соціального забезпечення. Усі суперечки щодо нарахування страхових внесків та виплати допомоги мав врегульовувати арбітр, а у випадках апеляції – страховий суд у складі професійного судді та по одному представнику від роботодавців і застрахованих (Schoenbaum, 1936, s. 441).

Адміністратора (директора) компанії медичного страхування, який одночасно виконував обов'язки касира або бухгалтера, якщо кількість застрахованих була меншою 2 тис., призначало Центральне управління соціального страхування. Він відповідав за керівництво роботою страхової компанії, брав участь у роботі всіх колегіальних органів із дорадчим голосом. У разі невідповідності рішень цих органів чинному законодавству, він повідомляв про це Центральне управління соціального страхування (Zakon, 1924, s. 1236).

Центральне управління соціального страхування було органом нагляду за компаніями соціального страхування. Його працівники аналізували щорічні звіти страхових компаній на випадок хвороби та результати перевірки надходжень страхових внесків, та здійснення виплат. Також Центральне управління соціального страхування підлягало нагляду державної адміністрації, яку очолював міністр соціального захисту (Zakon, 1924, s. 1240).

Усі посадові особи органів соціального страхування мали бути громадянами Чехословацької республіки, крім того, Центральне управління соціального страхування мало забезпечити співвідношення їх національностей відповідно до національного складу застрахованих (Zakon, 1924, s. 1236).

Обсяги страхових внесків працівників напряму залежали від розміру їх заробітної плати. Відповідно до цього застраховані поділялися на 10 розрядів із середньоденною заробітною платою від 4 до 36 крон. Учні, які не отримували заробітної плати, були віднесені до першого класу (Zakon, 1924, s. 1240). Для осіб, які підлягали пенсійному страхуванню, залишалися чинними попередні 13 розрядів із заробітною платою від 2 до 36 крон. Роботодавці були зобов'язані не пізніше третього дня від початку роботи працівника подати заявку до страхових органів, а також упродовж трьох днів після її закінчення (Zakon, 1924, s. 1228).

За загальним правилом розмір страхового внеску мав не перевищувати 4,3–4,8 % середньоденного заробітку. Збільшення допускалося лише за дозволом Центрального управління соціального страхування. Заборгованість по сплаті внесків мала не перевищувати 4 тижнів (Zakon, 1924, s. 1252). Під час кризи страховий внесок був збільшений. У 1930 р. він складав 5,11 %, а в 1931 р. – 5,18 %. Однак це не рятувало ситуацію, тому загальний фонд соціального страхування на випадок хвороби в 1933 р. був зменшений на 195 млн чеських крон, незважаючи на ріст безробіття (Пертош, 1934, с. 516). Загалом на 1934 р. страхуванню на випадок хвороби підлягали 2 051 515 осіб. Обсяг страхового фонду на цей рік складав 719 млн крон (Schoenbaum, 1936, s. 438).

Застраховані в рамках медичного страхування могли претендувати на такі види допомоги: допомога у разі хвороби; допомога з вагітності та пологів; допомога на поховання. Допомога по хворобі виплачувалась з 4-го дня непрацездатності і могла продовжуватись у разі потреби до одного року. Загальний обсяг допомоги залежно від тарифного розряду складав від 62,5 до 66 % заробітку (у разі розміщення в лікарню – обсяг допомоги зменшувався наполовину). За уставами окремих кас розмір допомоги міг бути підвищений до 90 % заробітку. При тривалих захворюваннях теж допускалось підвищення розміру допомоги на 10–30 %. Водночас страхувальник також мав право на стаціонарне лікування членів своєї сім'ї (дружина та неповнолітні діти) (Schoenbaum, 1936, s. 438).

Розмір щоденної допомоги у разі хвороби залежно від розряду міг складати від 2,70 до 24 крон на день, однак міг бути зменшений у разі надання медичної допомоги або необхідних лікарських засобів. Передбачалася також щоденна надбавка на дітей, які не досягли 18 років, у розмірі 15 крон. Під час кризи розмір середньоденної допомоги зменшено з 18 до 12 крон. Лікарняні допомоги також зменшено на 50 % (Пертош, 1934, с. 516).

Інший вид допомоги – у зв'язку з вагітністю та пологами, виплачувався у розмірі допомоги з тимчасової непрацездатності упродовж 6 тижнів до та 6 тижнів після пологів. Окрім того, у половинному розмірі впродовж 26 тижнів (під час кризи зменшено до 12 тижнів) після пологів передбачалась допомога на годування дитини (Социальное страхование, 1936, с. 31). Допомога при народженні виплачувалась також у разі штучного переривання вагітності. На означені види допомог могли претендувати навіть незастрахована дружина страхувальника. Послуги акушерки та медична допомога при пологах були безкоштовними (Schoenbaum, 1936, s. 438). У разі смерті застрахованого сім'ї виплачувалась допомога в розмірі його місячного

заробітку. Якщо ж помирав один із членів сім'ї застрахованого, то виплачувалась допомога, залежно від віку померлого, у розмірі 60–250 крон для організації поховання (Zakon, 1924, s.1242).

Виокремивши позитивні риси страхування на випадок хвороби, варто зауважити, воно значною мірою залежало від видів і тривалості надання медичної допомоги, а розміри виплаченої допомоги для працівників із денним заробітком вище 35 крон виявлялись недостатніми для компенсації (Schoenbaum, 1936, s. 451).

Окрім страхування на випадок хвороби, закон від 9 жовтня 1924 р. передбачав загальнообов'язкове державне страхування інвалідності та старості. Страхування інвалідності поширювалось на всіх робітників і службовців, окрім тих, що не досягли віку 16 років та сезонних працівників. Страхові внески складали від 3–4 до 10–12 % заробітної плати, залежно від розряду. Внески працівники та роботодавці платили порівну. Однак роботодавець сплачував страховий внесок за працівників, які не мали заробітку, а також за учнів. Щотижневий страховий внесок, залежно від класу небезпечності, становив від 430 до 880 крон. Розмір внеску міг бути збільшений лише на основі перевірки фінансового балансу Центрального управління соціального страхування, що проводився не рідше одного разу на п'ять років.

Для отримання пенсії з інвалідності та по старості застрахований мав сплатити 100 тижневих внесків. До страхового стажу включали строки військової служби та навчання, за яке держава сплачувала страхові внески. Визначення розмірів страхових внесків та здійснення контролю за їх сплатою покладалося на Загальний пенсійний інститут, 2 відділення якого функціонували у Празі, 2 – у Брно та 1 – у Братиславі (Schoenbaum, 1936, s. 446).

Страховальником виступало Центральне соціальне страхове товариство з головним офісом у Празі за безпосередньої участі медичних страхових компаній та пенсійного управління. Органами управління останнього були: комітет, рада директорів і дирекція. До складу комітету входило 40 осіб, серед них: по 12 осіб від застрахованих та роботодавців, 16 експертів, призначених урядом. Голову комітету – громадянина республіки, який проживав у Празі, призначав президент республіки терміном на 4 роки. Комітет вирішував питання щодо прийняття бюджету, придбання нерухомості та ведення переговорів із Центральним соціальним страховим товариством. Комітет мав право обирати членів ради директорів та їх заступників; приймати рішення про річний звіт; визначати компенсації та винагороди для посадових осіб; вирішувати питання про внесення змін до регламенту (Zakon, 1924, s.1238).

Рада директорів Центрального соціального страхового товариства складалась із 10 осіб: по три представники від застрахованих та роботодавців, 4 експерти (2 працівники та 2 роботодавці), призначені урядом. Виконавчий орган – дирекція складалася із трьох осіб, члени якого призначаються та звільняються комітетом за погодженням із міністерством соціального забезпечення. Усі спори щодо віднесення працівників до класів та призначення страхових виплат вирішували політичні органи влади, а спори щодо виплат – страхові суди та апеляційна інстанція Вищого страхового суду у Празі (Schoenbaum, 1936, s. 442).

Упродовж перших десяти років Центральне соціальне страхове товариство перетворилось у достатньо крупну фінансову установу, капітал якої досяг 5 млрд крон, а в 1938 р. становив 8 млрд крон, що дозволило йому надавати кредити уряду, Союзу територіального самоврядування та громадським корпораціям (Дейл, 1986, с. 67).

У разі сплати страхових внесків, застраховані отримували право на: пенсію у разі настання інвалідності та за віком, пенсію вдові або вдівцю, пенсію дітям-сиротам. Пенсія виплачувалась за умови, якщо застрахований через стан здоров'я не міг отримати хоча б 1/3 (згодом збільшено до половини) заробітку. Розмір пенсії з інвалідності складався із базової суми в 500 (згодом збільшено до 550) крон та надбавки, яка могла коливатись від 0,6 до 1,40 крон на день (але не більше 1/5 основної пенсії) (Schoenbaum, 1936, s. 440).

Умовою призначення пенсії з інвалідності вважався нещасний випадок на виробництві, внаслідок якого застрахована особа через фізичні чи розумові вади не могла виконувати свої трудові обов'язки. На пенсію з інвалідності могли розраховувати особи, що втратили працездатність не менше ніж на 67 %. У випадку повної втрати працездатності розмір пенсії сягав 2/3 середнього заробітку. Як виняток, право на пенсію мала застрахована особа, якщо вона вичерпала право на лікарняний при тривалій непрацездатності.

У повному обсязі страхування інвалідності вступило в дію з 1 липня 1926 р. На цей час загальна кількість застрахованих складала 3,8 млн осіб, а страховий фонд становив 750 млн крон. До цього часу існували окремі страхові організації гірняків та приватних службовців. Так, на 1 січня 1924 р. загальна «пенсійна каса» нараховувала 171 830 членів, з її фондів виплачувалось 69 пенсій за віком та 3268 пенсій вдовам. На інвалідну пенсію могли розраховувати лише гірняки по досягненню 60 років та наявності стажу не менше 15 років. Пенсія складалася із двох частин: основної – 900 крон на рік і додаткової, що залежала від кількості сплачених страхових внесків (Краснов, 1926, с. 40).

На виплату пенсії за віком могли претендувати особи, що досягли 65 років, не були застрахованими на випадок інвалідності та не отримували більше 1/3 (згодом – половини) заробітку. Розмір пенсії складав 500 крон на рік та додатково 3,5 крони на рік за кожен місяць сплачених страхових внесків. При наявності 35 років страхового стажу пенсія складала 1570 крон у рік та додатково 10 % на кожную дитину, молодшу 17 років. Вдові застрахованого гарантувалось $\frac{1}{2}$ пенсії, круглим сиротам – $\frac{3}{5}$ пенсії. До всіх цих пенсій передбачалися доплати від держави, що складали: для інвалідної пенсії та пенсії за віком – 500 крон; вдови – 200 крон; сиротам – 100 крон на рік. У разі смерті застрахованого право на половину його пенсії отримував інший із подружжя або пенсіонер-інвалід. Дітям-сиротам до досягнення 17 років виплачувалось від $\frac{1}{5}$ (для напівсиріт) до $\frac{2}{5}$ (для повних сиріт) пенсії застрахованого з інвалідності чи старості. Загальна сума не могла перевищувати розміру пенсії померлого (Zakon, 1924, s. 1244–1246). Наприкінці міжвоєнного періоду середньомісячний розмір пенсії в Чехословаччині становив 142 крони, що складало від 20 до 30 % від розміру заробітної плати (Дейл, 1986, с. 67).

За згодою пенсіонерів виплата грошової допомоги могла бути замінена безоплатним забезпеченням у притулках для інвалідів та престарілих (осіб, що зловживали спиртними напоями, можна було помістити у відповідну для них установу навіть проти їхньої волі) (Zakon, 1924, s. 1247).

На початку 1930-х рр. внесено зміни до законодавства, що регулювали призначення пенсії за віком. З цього часу пенсія призначалася застрахованій особі без підтвердження непрацездатності після досягнення 60-річного віку для чоловіків та 55 років для жінок. Обсяг пенсії з інвалідності або за віком складався з базової суми 3 600 чеських крон на рік та надбавки за кожен місяць страхових внесків, сплачених після 1 січня 1929 р. До того ж пенсія по інвалідності або за віком не повинна перевищувати середнє значення зарахованих виплат страхувальника за останні 60 місяців і водночас бути не меншою ніж 3 600 крон. У разі смерті застрахованої особи, неповнолітні діти та непрацездатні батьки, які були на утриманні померлого, могли претендувати на $\frac{1}{4}$ пенсії, але не менше 1500 чеських крон на рік (Schoenbaum, 1936, s. 444).

Певні особливості мало страхування шахтарськими братствами, що поширювалось на усіх осіб, зайнятих у гірничій діяльності. У 1934 р. такому виду страхування підлягали близько 100 тис. осіб. Страховий внесок був єдиним і становив 87 крон на місяць, з яких 54 крони сплачував роботодавець та 33 крони працівник. Страхування при шахтарських братствах поєднувало в собі як страхування на випадок хвороби, так і страхування на випадок інвалідності та старості. Розмір допомоги на випадок хвороби (залежно від класу оплати праці) складав від 2 до 24 крон на день. Пенсія з інвалідності (за віком) у розмірі 600 крон виплачувалась по досягненню 60 років та наявності не менше 15 років страхового стажу. У разі, якщо пенсіонер був непрацездатним, пенсія збільшувалась до 50 %. Страхування здійснювалось 8 окружними касами та Центральною касою у Празі. У ролі органів управління виступали загальні збори, рада директорів та спостережний комітет. Наглядовими органами були Центральна каса та Міністерство громадських робіт. Спори про страхові зобов'язання та призначення страхових внесків вирішувались третейськими судами, створеними при окружних касах. Апеляційною інстанцією був Вищий арбітражний суд у Празі.

Якщо грошові виплати зі страхування на випадок хвороби, крім допомоги на поховання, мали виплачуватись щотижня, то страхові пенсії з інвалідності та за віком виплачувались щомісячно наперед. Витрати на поховання виплачувались за умови пред'явлення документів, що підтверджували вимогу. За статтею 134 Закону страхові виплати припинялися, якщо особа відбувала покарання у вигляді позбавлення волі або ж перебувала на військовій службі тривалістю понад 1 місяць. Право на виплату страхової допомоги особа втрачала, якщо пройшло більше 5 років з дня настання страхового випадку, а право на окремі виплати – упродовж 1 року з дня його настання (Zakon, 1924, s. 1248).

Аналізуючи практику страхування інвалідності та старості, варто зазначити, що воно не було реалізовано повністю медичними страховими компаніями, що виступали посередниками, через неможливість охопити близько 2 млн застрахованих. Окрім того, страхові фонди значною мірою постраждали від фінансової кризи. Не вирішено належним чином проблеми лікування пенсіонерів, забезпечення осіб, виключених зі складу застрахованих за віком. Пенсійне законодавство вимагало поширення також і на приватних працівників (Schoenbaum, 1936, s. 451).

Законом від 9 жовтня 1924 р. передбачалось й обов'язкове державне страхування від нещасних випадків, яке поширювалось спочатку лише на працівників небезпечних виробництв. Так, станом на 1926 р. від нещасних випадків застраховано лише 973 тис. робітників. Згодом страхування поширили на всіх робітників промислових підприємств, а в Словаччині та Карпатах страхування також поширювалось на сільськогосподарських робітників, об'єднаних в особливу

касу «Словацька каса для сільськогосподарських робітників» (Краснов, 1926, с. 39). У 1930-х рр. страхуванню від нещасних випадків підлягали всі робітники та службовці, зайняті на фабриках та заводах, а також у шахтах, верфях та кар'єрах, торговельних підприємствах та будівельних організаціях, підприємствах, де виготовлялися вибухові речовини, або ж застосовувались парові котли, залізничні та транспортні компанії. Предметом страхування була встановлена законом компенсація збитків, що виникли внаслідок тілесних ушкоджень або смерті застрахованого внаслідок нещасного випадку, або ж внаслідок професійного захворювання (Schoenbaum, 1936, s. 447). У правлінні страхових органів 1/3 складали робітники, 1/3 роботодавці та 1/3 фахівці, призначені урядом (Краснов, 1926, с.39).

Кошти на страхування від нещасних випадків сплачували лише роботодавці в обсязі 1,5–2 % від фонду заробітної плати (Социальное страхование, 1936, с. 32). Пенсія потерпілим виплачувалась з 5 тижня до відновлення працездатності. Її розмір обраховувався відповідно до заробітку працівника, але не більше 12 000 крон на рік. У разі повної втрати працездатності обсяг пенсійних виплат становив 2/3 річного заробітку. Медична допомога постраждалим надавалася за рахунок лікарняних кас. Лікування гарантувалось упродовж 1 року (Schoenbaum, 1936, s. 448).

У разі, якщо смерть застрахованого сталася через нещасний випадок на підприємстві, то члени сім'ї отримували компенсацію на поховання у розмірі 900 чеських крон. Вдова та неповнолітні діти могли претендувати на 20 % пенсії померлого, але не більше 2/3 його річного заробітку (Schoenbaum, 1936, s. 449).

Підприємства, які підлягали страхуванню, поділялися за класами небезпеки, що визначалися за результатами статистики нещасних випадків. Класифікацію підприємств переглядали кожні 5 років відповідно до досвіду всіх страхових компаній. Розміри страхових внесків залежали від розміру заробітку та ступеня небезпечності виробництва.

Організація страхування покладалася на страхові кампанії від нещасних випадків у Празі, Брно та Братиславі. Рада директорів страхових кампаній складалася із представників підприємців, страхувальників та осіб, призначених міністром соціальної опіки у рівних частках. Позови щодо виплати компенсацій приймалися адміністративним комітетом у складі голови, його заступника та 9 членів. Справу розглядав страховий арбітражний суд у складі голови та колегії із 4 суддів, з яких 2 призначались та 2 обирались (Schoenbaum, 1936, s. 450). Розгляд справи у суді мав бути публічним і усним. Зокрема, суд був зобов'язаний дозволити особам надати показання перед судом і пояснити спірну справу з погляду фактів. З цією метою арбітражний суд мав допитати свідків під присягою. Окрім того, арбітражний суд міг звернутись до компетентного звичайного суду з проханням представити допустимі докази, якщо вони знаходились поза його межами. Апеляційні скарги на рішення арбітражного суду розглядав окружний страховий суд. Остаточною судовою інстанцією для вирішення страхових спорів був Вищий страховий суд у Празі. Справи розглядалися колегією з трьох професійних суддів. Голову та членів суду призначав міністр юстиції за погодженням із міністром соціального захисту із числа суддів, які працювали у місті розташування Вищого страхового суду. Витрати, пов'язані із діяльністю арбітражного суду, несла лікарняна страхова компанія, а роботу Страхового та Вищого страхового суду фінансувала держава (Zakon, 1924, s.1260–1262).

Аналізуючи ефективність страхування від нещасних випадків, слід вказати і на певні недоліки, головним із яких була фінансова неспроможність страхових фондів. Недосконалою виявилася система класифікації підприємств за ступенем небезпеки, зважаючи на появу нових ризиків в умовах розвитку нових технологій (Schoenbaum, 1936, s. 451).

Одним із нагальних викликів, який постав перед Чехословацькою республікою одразу після її створення, був соціальний захист безробітних. Переведення військової промисловості на випуск мирної продукції та демобілізація з армії призвели до вивільнення значної кількості людей та зростання безробіття. Тому вже 10 грудня 1918 р. прийнято закон, що передбачав виплату безробітним допомоги за рахунок коштів державного бюджету. Однак коштів, що виділялися для цього, було недостатньо для забезпечення усіх, хто втратив роботу (Їсарка, 2017, s. 23). З 1921 р. страхування від безробіття здійснювалося на засадах добровільності. Лише з 1 квітня 1925 р. набув чинності закон про «Гентську систему» (офіційна назва – «закон про державне субсидіювання допомоги по безробіттю») (Їсарка, 2017, s. 26). До запровадження цієї системи кожний працівник, що підлягав страхуванню тимчасової непрацездатності, отримував право на допомогу у розмірі 8 крон на день. Однак з цього часу він міг розраховувати також на державну надбавку до суми, яку виплачували профспілки. Тож на виплати могли розраховувати лише члени профспілок, які були членами відповідної організації не менше 6 місяців та не менше 16 тижнів на рік. До розміру допомоги, наданої профспілками, держава доплачувала 100–150 % (залежно від стажу та сімейного стану безробітного). Якщо основна допомога виплачувалась з 1 дня реєстрації, то державна надбавка – з 9 дня. Загальний розмір допомоги не міг перевищувати 2/3 середньомісячного заробітку (Социальное страхование, 1936,

с. 32). Загалом у 1926 р. профспілки виплатили 35 млн крон, з них 20 млн – за кошти держави (Социальное страхование, 1936, с. 31). До того ж на захист від безробіття могли розраховувати не лише мешканці чеських та словацьких земель, але й Підкарпатської Русі. Так, на підтримку безробітних в Ужгороді впродовж 1920–1927 рр. використано понад 6 млн крон (Кравчук, 2023, s. 251).

Виплата частини допомоги безробітним значно ускладнила фінансове становище профспілок, але посилила їхню роль та значення. Профспілки все активніше відстоювали інтереси трудящих, виступали за покращення умов праці та проти погіршення рівня життя, зокрема й шляхом страйкової боротьби. На середину 1920-х років профспілки об'єднували у своїх рядах біля 2 млн членів. Однак, перебуваючи під впливом різних політичних партій, профспілковий рух залишався розрізненим. Розподіл проходив також за національним принципом та за професіями. Найбільш чисельні профспілки знаходились під впливом соціал-демократів та комуністів (Марьина, 2005, с. 140).

Початок Великої економічної кризи в Чехословаччині змусив законодавців у червні 1930 р. внести зміни до закону про Гентську систему, яка могла успішно функціонувати лише при низькому рівні безробіття. З цього часу розмір профспілкових внесків до фонду боротьби із безробіттям скорочено на одну третину, натомість державні надбавки були збільшені і виплачувались упродовж 26 тижнів (Кравчук, 2023, s. 255). Розширено також виробничу мережу для використання праці безробітних (будівництво доріг, систем каналізації, зрошення та дренажу), з метою створення нових робочих місць (Сарка, 2017, s. 27). Окрім того, для частини безробітних, які не були членами профспілок і не мали права на державну допомогу, влада організувала продовольчі акції, роздачу талонів на харчування, забезпечення молоком дітей безробітних (Дейл, 1986, с. 66). Зокрема, лише Т. Г. Масарик у 1930 р. пожертвував 2 млн крон на молочну акцію для дітей (Кравчук, 2023, s. 255).

На початок 1930-х років, після фіксації золотого вмісту чеської крони¹, безробітні, що сплачували членські внески упродовж 25–52 тижнів протягом останнього року, могли розраховувати на виплату допомоги у розмірі 40 крон (10 крон від профспілок та 30 крон від держави) на тиждень (що складало 9 крб 40 коп. на місяць) упродовж 32 тижнів. За законом від 22 липня 1933 р. розміри допомоги були дещо зменшені. Тепер частка щотижневої допомоги, що виплачувалась за рахунок державних коштів, зменшилась від 30 до 20 крон. Загалом розмір допомоги по безробіттю скоротився на 40–45 % (Фишер, 1934, с. 16–17). Загалом з 1925 до 1937 р. держава виплатила профспілкам 2,44 млрд крон. Додатково також виплачено 1,455 млрд крон на програму продовольчої допомоги та налагодження праці в таборах для безробітних (Jelínek, 2014, s. 358). Зокрема, для ліквідації голоду в Закарпатті упродовж 1930–1936 рр. витрачено понад 12 млн крон (Кравчук, 2023, s. 256).

Висновки. З середини 1920-х рр. основною організаційно-правовою формою соціального захисту найманих працівників у Чехословаччині було соціальне страхування. Щоправда, сама система соціального страхування у Першій Чехословацькій республіці до останніх днів її існування не була остаточно вибудованою, оскільки не об'єднувала усі відомі на той час види страхування. Зокрема, це стосувалося страхування безробітних, що продовжувало здійснюватись за так званою Гентською системою і поширювалось лише на членів профспілок. Не сприяла подальшому розвитку страхових інститутів і світова економічна криза, що охопила Чехословаччину у 1930–1935 рр. і змусила уряди дотримуватись жорсткої бюджетної політики. У таких умовах соціалістичним партіям довелось зосередитись загалом на збереженні чинних стандартів соціального законодавства.

Водночас система соціального захисту робітників та службовців Першої Чехословацької республіки формувалася на основі кращих надбань європейського досвіду того часу. Цьому сприяли як фахові знання її розробників, так і загальна демократична атмосфера молодої держави, заснована на гуманітарних традиціях чеської нації та соціальній філософії Т. Г. Масарика. Основну роль у створенні ефективної системи соціального захисту відіграла держава, але вагоме значення мала й діяльність місцевих органів влади, заснованих на принципах гуманності та милосердя. Незважаючи на те, що світова економічна криза 1930-х років не дала змоги провести заплановані реформи в повному обсязі, однак їх практична реалізація дозволила досягти позитивних результатів у сфері соціального захисту найманих працівників.

Подяка. Висловлюємо щирі вдячність працівникам бібліотек, а також Кравчуку Олександрі Миколайовичу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для дослідження, авторства та / або публікації цієї статті.

¹ 1 чеська корона становила 28 коп. золотом.

Джерела та література:

- Čapka, F.** (2017). The Essence of State Social Policy in Czechoslovakia in the Years of the First Republic (1918–1938). *Czech-Polish Historic and Pedagogical Journal* 9/1, 19–27.
- Coufal Jan, Dotlačilová Petra, Tobíšek Jiří** (2021). Emil Schoenbaum. *The 15th International Days of Statistics and Economics*, Prague, September 9–11, 173–182.
- Jelínek, Tomáš** (2014). Economist's View of Social Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia. *Zlatica Zudová–Lešková, Emil Voráček et al. Theory and Practice of the Welfare State in Europe in 20th Century*. Prague: Historický ústav. 355–375.
- Průcha, Václav**, et al. (2004). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. díl, období 1918–1945*. Praha, 580 s.
- Schoenbaum, Emil** (1936). Sociální pojištění v republice Československé // *Jan Kapras, Bohumil Němec, František Soukup. Idea Československého Státu*. Praha, 434–452.
- Zákon** (1924). Zákon ze dne 9. října 1924 o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník. Částka 112. 1225–1264.
- Дейл, З.** (1986). Проблемы социальной политики буржуазной Чехословацкой республики. *Социальная структура и политические движения в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Межвоенный период*. Москва: Наука, 62–68.
- Кац, Б.** (1926). Страхование на случай болезни в капиталистических странах. *Вопросы страхования*. 25. 26–27.
- Кравчук, О.** (2023). Т. Г. Масарик и развитие социальной сферы в Закарпатье в период Чехословацкой республики. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, 31, č. 1: Krize a stát. *Na příkladu Československa v meziválečném období*. Praha. 234–260.
- Кравчук, О. М.** (2017). Погляди Т. Г. Масарика на соціально-економічні основи чехословацького державотворення. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 25. 267–275.
- Краснов, Б.** (1926). Социальное страхование в Чехо-Словакии. *Вопросы страхования*. 4. 38–40.
- Марьина, В. В.** (ред). (2005). *Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории*: в 2 кн. Кн.1. М.: Наука, 453 с.
- Мельничук, О. А.** (2006). З історії соціального страхування другої половини XIX – початку XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 10. 70–75.
- Пертош, С.** (1934). Чехословакия. *Большая советская энциклопедия*. М.: ОГИЗ РСФСР, 61. 471–516.
- Социальное страхование** (1936). Социальное страхование в Чехословакии. *Вопросы страхования*. 6. 31–32.
- Фишер, П.** (1934). Наступление на безработных и больных в Чехо-Словакии. *Вопросы страхования*, 1. 16–17.
- Эрдели, Б. В.** (1927). *Законодательство о труде в зарубежных странах*. Выпуск 3. *Социальное страхование. Сравнительный обзор иностранного и советского законодательства*. М.: Вопросы труда, 45 с.

Oleh A. Melnychuk

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Dr. (History), Professor (Ukraine)

Pavlo M. Kravchenko

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
PhD. (History), Professor (Ukraine)

**Social Protection of Workers and Employees
in Czechoslovakia During the First Republic (1918–1939)**

Abstract. The purpose of the article is to characterize the main forms and types of social protection of employees in interwar Czechoslovakia, which were based on the introduction of mandatory state social insurance. **The research methodology** is based on general scientific principles of objectivity, systematicity, historicism, in combination with special methods: problem-chronological, comparative-legal, content analysis. **The scientific novelty** consists in an attempt, based on the analysis of normative acts, periodicals of that time, general and special literature, to determine the effectiveness of the system of social protection of workers and employees in interwar Czechoslovakia. **Conclusions.** Starting from the mid-1920s, the main organizational and legal form of social protection for employees in Czechoslovakia was social insurance. However, the

.....
social insurance system itself in the First Czechoslovak Republic was not fully developed until the last days of its existence, as it did not combine all the types of insurance known at that time. In particular, this concerned unemployment insurance, which continued to be carried out under the so-called Ghent system and was extended only to members of trade unions. The global economic crisis that engulfed Czechoslovakia in 1930–1935 and forced governments to adhere to a strict budget policy did not contribute to the further development of insurance institutes. In such conditions, the socialist parties had to focus mainly on preserving the existing standards of social legislation. At the same time, the system of social protection of workers and employees of the First Czechoslovak Republic was formed on the basis of the best assets of the European experience of that time. This was facilitated by both the professional knowledge of its developers and the general democratic atmosphere of the young state, based on the humanitarian traditions of the Czech nation and the social philosophy of T. G. Masaryk. The main role in the creation of an effective system of social protection was played by the state, but the activities of local authorities, based on the principles of humanity and mercy, were also of great importance. Despite the fact that the world economic crisis of the 1930s did not make it possible to carry out the planned reforms in full, their practical implementation made it possible to achieve positive results in the field of social protection of employees.

Key words: interwar period, workers and employees; social protection, social policy, social insurance, Czechoslovakia.

References:

- Čapka, F.** (2017). The Essence of State Social Policy in Czechoslovakia in the Years of the First Republic (1918–1938). *Czech-Polish Historic and Pedagogical Journal* 9/1, 19–27. [in English]
- Coufal Jan, Dotlačilová Petra, Tobíšek Jiří** (2021). Emil Schoenbaum. *The 15th International Days of Statistics and Economics*, Prague, September 9–11, 173–182. [in English]
- Deil, Z.** (1986). Problemi sotsialnoi politiki burzhuaznoi Chekhoslovatskoi respubliki/ [Problems of social policy of the bourgeois Czechoslovak Republic.]. *Sotsialnaya struktura i politicheskie dvizheniya v stranakh Tsentralnoi i Yugo-Vostochnoi Yevropi. Mezhoennii period* [Social structure and political movements in the countries of Central and South-Eastern Europe. Interwar period]. Moskva: Nauka, 62–68. [in Russian]
- Erdeli, B. V.** (1927). Zakonodatelstvo o trude v zarubezhnikh stranakh [Labor legislation in foreign countries]. *Vipusk 3. Sotsialnoe strakhovanie. Srovnitel'nyi obzor inostrannogo i sovetskogo zakonodatelstva* [Social insurance. Comparative review of foreign and Soviet legislation.]. M.: Voprosi truda, 45 s. [in Russian]
- Fisher, P.** (1934). Nastuplenie na bezrabotnikh i bolnikh v Chekho-Slovakii [Attack on the unemployed and the sick in Czechoslovakia] *Voprosi strakhovaniya – Insurance questions*. 1. 16–17. [in Russian]
- Jelínek, Tomáš** (2014). Economist's View of Social Policy in the Protectorate of Bohemia and Moravia. *Zlatica Zudová-Lešková, Emil Voráček et al. Theory and Practice of the Welfare State in Europe in 20th Century*. Prague: Historický ústav. 355–375. [in English]
- Kats, B.** (1926). Strakhovanie na sluchai bolezni v kapitalisticheskikh stranakh [Health insurance in capitalist countries.]. *Voprosi strakhovaniya – Insurance questions*. 25. 26–27. [in Russian]
- Krasnov, B.** (1926). Sotsialnoe strakhovanie v Chekho-Slovakii [Social insurance in Czechoslovakia]. *Voprosi strakhovaniya – Insurance questions*. 4. 38–40. [in Russian]
- Kravchuk, O.** (2023). T. G. Masaryk i razvitie sotsialnoi sfery v Zakarpate v period Chekhoslovatskoi respubliki [Masaryk and the Development of Social Politics in Transcarpathia during the Czechoslovak Republic]. *Paginae historiae. Sborník Národního archivu*, 31, č. 1: Krize a stát. *Na příkladu Československa v meziválečném období*. Praha. 234–260. [in Russian]
- Kravchuk, O. M.** (2017). Pohliady T.H. Masaryka na sotsialno-ekonomichni osnovy chekhoslovatskoho derzhavotvorennia [Views of T.G. Masaryk on the socio-economic foundations of the Czechoslovak state formation]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University Series History* 25. 267–275. [in Ukrainian].
- Marina, V. V.** (red). (2005). Chekhiya i Slovakiya v XX veke: ocherki istorii [Czech Republic and Slovakia in the 20th century: essays on history.]: v 2 kn. Kn.1. M.: Nauka, 453 s. [in Russian]
- Melnychuk, O. A.** (2006). Z istorii sotsialnoho strakhuvannia druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [From the history of social insurance in the second half of the 19th and early 20th centuries]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii – Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskiy State Pedagogical University Series History*. 10. 70–75. [in Ukrainian]
- Pertosh, S.** (1934). Chekhoslovakiya [Czechoslovakia]. *Bolshaya sovetskaya yentsiklopediya* [Great Soviet Encyclopedia]. M.: OGIZ RSFSR, 61. 471–516. [in Russian]
- Průcha, Václav et al.** (2004). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992. díl, období*

1918–1945. [Economic and Social History of Czechoslovakia 1918–1992. Part 1 (1918–1945)]. Praha, 580 s. [in Czech]

Schoenbaum, Emil (1936). Sociální pojištění v republice Československé [Social insurance in the Czechoslovak Republic] // Jan Kapras, Bohumil Němec, František Soukup. *Idea Československého Státu*. Praha, 434–452. [in Czech]

Sotsialnoe strakhovanie (1936). Sotsialnoe strakhovanie v Chekhoslovakii [Social insurance in Czechoslovakia]. *Voprosi strakhovaniya – Insurance questions*. 6. 31–32. [in Russian]

Zákon (1924). Zákon ze dne 9. října 1924 o pojištění zaměstnanců pro případ nemoci, invalidity a stáří [Law of October 9, 1924 on insurance of employees in case of illness, disability and old age]. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Ročník. Částka 112. 1225–1264. [in Czech]

Статтю надіслано до редколегії 12.03.2023 р.

Статтю рекомендовано до друку 15.05.2023 р.